

ЗНАЧАЈ СЕОБА

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
примљен 20. IV 1990.

UDC 314 = 861

Мр Радомир Д. Ракић
Филозофски факултет, Београд

МИГРАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНО КОНСТИТУИСАЊЕ СРБА (НАЦРТ ЕТНОЛОШКОГ ПРОУЧАВАЊА)

АПСТРАКТ: Документујући бројним подацима тврдњу да се српски народ често селио на великом простору Балканског полуострва и Панонске низије, све до обронака Алпа и Карпата, аутор разматра како узроке, околности и начине тих сеоба тако и њихове огромне последице на историју, живот и, посебно, етничку кутлuru Срба. Као закључак, у чланку се поставља задатак да се приступи темељном етнологском проучавању последица миграција српског народа, а посебно њиховом значају за **национално конституисање Срба** које, по аутору, почиње сараним средњим веком. У раду се долази до закључка да је Ј. Цвијић, иако не увек експлицитно – заправо поставио све елементе овог предузећа (акције) те да је потребно само једно ново преиспитивање и ревалуација његових изучавања и методологије, као и нова, систематска, мултидисциплинарна организација једног дугорочног макропројекта.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Српски народ; миграције и њихове последице; етничка култура српског народа; национално конституисање Срба; изучавања миграција од стране Јована Цвијића; нацрт новог етнологског и мултидисциплинарног пројекта проучавања последица миграција српског народа.

HOMAGE Јовану Цвијићу, поводом 300-годишњице велике сеобе Срба

„Било је сеоба, као и порођаја. И биће их увек. Сеоба има. Смрти нема.” (Милош ЦРЊАНСКИ, „Сеобе”, с. 1074)¹

„Израилћане старе 'гријеха ради' казнио је Бог и попустио је да се раселе и распу по лицу земље (...) <писао је² Иларион Руварац, оснивач школе критичке историографије у нас>, и наши стари – н о в и И з р а - и љ – као што многи стари писци наши назвали Србина и српског сина – и наши стари згрешили су Богу³ (...) – па и Србин се расипао стољетијима и расуо се по Угарској, и по Славинској, и по Хрватској, и по Влашкој и Карабогданској, и по земљи ердељској и још даље” (Р у в а р а ц, цит. према П о п о в и ћ 1954: 359)

Можда судбина Срба и није била у свему и толико трагична (али ко би то мерио?) као судбина јеврејског народа, и питање је, заиста, јесу ли, зашто и колико „наши стари згрешили (...) Богу”, али је истина, тј. историјска чињеница да се „Србин (...) расипао стољетијима”, из пра-домовине „Беле Србије” или неких других, источнијих простора Европе⁴, до дана данашњег.

¹ На XIV саветовању етнолога Србије, у Суботици, рад је саопштен под насловом: *Све наше сеобе...*

Аутор овог саопштења је у Војводини, у једном селу колониста – „добровољаца” насељених после првог светског рата, провео седам година најлепшег детињства. Ко и мало – као етнолог или тек са људским разумевањем – зна о таквим срединама, ову уводну напомену неће схватити као луку пригодности или претеривање. Штавише, разумеће да је и за једног дечака таква средина могла бити не само изузетно занимљива него и исходиште каснијег опредељења за етнологију... Ово излагање, стога, са захвалношћу, посвећујем, драгим комшијама: Црногорцима, Србијанцима, Личанима, Босанцима и Херцеговцима – Србима, новим Војвођанима, насељеним у Каркатур, који се од 1946. назива Мићуново, код Бачке Тополе, као и мајци, Чехињи (из Моравске), рођеној у Босни, учитељици у овом селу од 1947. до 1954. године, и оцу, пок. Душану, службенику, Србину из Босанске Крајине. Те координате, верујем, довољно говоре о „личној једначини” овог истраживача.

И још једна напомена. Како је овај рад извод из веће целине истраживања генезе српске нације, а први његов део је објављен у претходном броју часописа „Етнолошке свеске” (у броју X) – аутор се извињава што се извесна понављања, неопходна ради контекста излагања, на жалост, нису могла избећи.

² „Са сузама у очима”...

³ „Као што сви стари писци и цароставници казују и признају једногласно”

⁴ Не морамо их, при том, повезивати са „Скитима” (мада ни сарматско-скитске њихове корене не можемо, бар теоријски, искључити), да би се навело на етимологисање у вези са „скиталаштвом” или, како би то рекао историчар Срећковић (иначе, својим романтизмом, омиљена и углавном оправдана, научна жртва неумољиво критичног Руварца), за тегобе и невоље у Великој сеоби, са „чергашењем”...

Који су све узроци били тим кретањима? Друштвени, историјски, економски и политички су евидентни и није их тако тешко установити, али, да ли су они били и једини? Да ли је било и културалних разлога – подсећамо овде само на не баш безначајну компоненту асимилованог старијег, превасходно сточарског балканског становништва, словенизованих односно посрбљених „влаха“ који су природом свог занимања и начина живота били упућени у кретања⁵.

Можда је, међутим, ипак било и још нечега. Ако је дозвољено и етнопсихолошки размишљати, могло би се упитати да ли су Срби, можда, били склони сеобама, или им, другачије речено, нису били несклони? Споља посматрано, наиме, могло би се понекад скоро помислити да им заиста није било тешко да напуштају огњишта. И тако је и било: није им било тешко када су, наиме, на то били принуђени... А бивали су принуђени тлаком, и кулуком, и дажбинама сваковрсним..., па ханцаром и турчењем, данком у крви или глађу, унијаћењем и католичењем, преко зулума „шущокара“ и „зеленог кадера“ до покатоличавања које је претходило усташком ножу и, коначно, до авнојевског уређења Југославије по мери свих осим по мери Срба, до политичке филозофије и праксе „националног кључа“, па тако и реализовања свих уставних, најлегалнијих права албанске „народности“, уникатне југословенске, у међународном праву непознате категорије која је апсолутно у свему изједначена са нацијом у чијој је земљи, и која друге земље нема... Кад год им је (Србима), дакле, угрожаван живот или ускраћивана слобода, кад год су оптерећивани несносивим наметима, кад год им је забрањивана вера, нападан етнички идентитет⁶ – Срби су били спремни на сеобе као што су били спремни да крену и у рат.

Да ли је, онда, ту у питању менталитет, да ли су то Срби били по свом карактеру склони сеобама? Не бих рекао, ако у менталитет не убројимо и најелементарнију људску и биолошко „склоност“ за опстанком.

„Наш се народ, у својој прошлости, веома много селио, у већим и мањим размерама, и овим својим сеобама стицао и губио читаве области, али све те сеобе <осим тзв. историјских> одигравале су се тихо и готово неприметно“, каже Д. Поповић (П о п о в и ћ 1954: 5). Али „све те сеобе“, све (те) наше сеобе имале су огромне последице по биће, идентитет нашег, српског народа, посебно с р п с к е н а ц и је. Излагање које следи требало би да укаже на главне моменте ових процеса и, посебно, на њихове етнолошке резултате.

Отуда овај не баш егзактно–научни, главни, пријављени наслов овог излагања – о етнолошком аспекту миграција српског народа, а поводом обележавања тристагодишњице њихове сеобе под патријархом Арсенијем

⁵ У истом је смислу и закључак Ј. Дедијера: „Печалба се јавља често као последица анархије, која завлада чим се Арбанаси јаве у једној области, у већини случајева то је један стари начин привреде, који доцније пређе у навик, и који је специјална особина Цинцара и области у којима је било више Цинцара“ (Дедијер 1912: 12).

⁶ „Стварност је отерала Србе све до Сент-Андреје (...); Р а д о м и р Д. Л у к и ћ, Српски национални програм, „Политика“, 14.IV 1990.

III Чарнојевићем. Јер била је велика сеоба Срба 1690, али су биле и друге... Поводом, дакле, три века овог догађаја прилика је да се, као етнолог, још једанпут осврнемо на проблеме кретања српског становништва, усредсређујући посматрање на миграције које су се одвијале или као сеобе или као метанастазичка кретања и колонизације⁷.

*

Намена овог прилога је да укаже на значај проблематике са становишта етнолошке науке, као и на основне елементе етнолошког приступа њеном изучавању. За ову прилику ограничићу се само на једно питање које сматрам и најзначајнијим: на национално конституисање Срба у процесима њихових заиста бројних и интензивних кретања. Због тога овде неће бити говора о узроцима миграција нити може бити дат бар летимичан преглед „свих наших сеоба“, па ни најважнијих: насељавање на Балканско полуострво; каснија померања за време (српских) средњевековних држава; сељења пред Турцима; метанастазичка кретања и сеобе за време Турака, у време ослобађања Србије и Црне Горе, и касније – у новоослобођене крајеве Србије, „Македоније“, Црне Горе; исељавања муслимана (српског етничког порекла) из Босне и Херцеговине, Црне Горе, Санџака, са Косова и Метохије и „Македоније“; колонизација након првог светског рата; кретања и исељавања (економска миграција) између два светска рата; исељавања Срба од 1941, нарочито из Хрватске, Босне и Херцеговине, са Косова и Метохије и из „Македоније“; колонизација после другог светског рата; политичка емиграција и исељавање после другог светског рата; миграције са села у индустријске средине, одлазак на привремени рад у иностранство, исељавања – Срба – после 1945, опет из Хрватске, из Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије. Ни последице миграција, као што су физичке, етно-биолошке, етничке, етно-психолошке⁸ и културалне (адаптација, акултурација, хомогенизација културе, нарочито традицијске) неће бити обухваћене у овом прилогу. Миграције, као научни проблем, имају, затим – осим етнолошког (антрополошког и културолошког⁹) значаја и аспекта – и социјално-географски, историографски, демографски, социолошки и лингвистички (да друге и не спомињемо) значај и одговарајуће приступе... И та питања морају бити обрађена посебно. Овде их бележимо тек за подсећање.

⁷ Време и прилика не дозвољавају да се, ни у најкраћем, задржавам на неким основним појмовима као што су: миграције, сеобе и метанастазичка кретања, егзодус, дијаспора и слични што остаје за систематичније излагање у штампаном тексту... Т. Ђорђевић, на пример, користи следеће појмове, односно изразе: бежање, збегови, враћање из бекства, сеобе, досељавање, насељавање, пресељавање, одсељавање, исељавање и емиграција, изгон, протеривање и сл... (Ђ о р ђ е в и ћ 1924)

⁸ Формирање специфичних менталитета, на пример војвођанског, српског крајишког и далматинског, и граничарског – у Горском Котару, Лици, Банији, Кордуну, Славонији ... – с једне их, на пример, „рајинског“ у „Старој“ Србији, у крајевима који су остали с проређеним српским становништвом...

⁹ Јер су у питању и људи и култура

*

Феудално уређење српских средњовековних држава не само да није погодовало кретању становништва него је, напротив, иоле спонтаније кретање директно онемогућавало. Из тог времена значајнија померања се запажају једино у време непосредно након освајања нових области. Било је, истина, и оних кретања, и, још прецизније речено, мењања животне средине меропаха који су некако успевали да се укључе у „влахе“, дакле у релативно лично нешто слободније планинске сточаре, али за такве „случајеве“ сазнајемо тек посредно, из законских споменика који их најжешће забрањују и осуђују.

Турска власт је у том погледу била, међутим, немарнија па и толерантнија, али је покорено становништво и сама премештала¹⁰ „читаве покрајине с једног краја царства на други“¹¹. Примери таквога пресељења српскога народа врло су чести. „Освојивши Сврљиг, Соколац и Бован, 1413. године, султан Муса раселио је становништво из његове околине. 2. октобра 1466. преселио је султан Мурат неке Охрићане у Царинград. 11. априла <прецизно наводи Т. Ђорђевић> 1467. преселили су Турци становништво Новог Брда у Цариград 'и по свима поморским пределима'. 13. маја 1467. прогнато је из Скопља 13 кућа у Коњух у Албанији. Освојивши од Маџара Београд 1521. наредио је султан Сулејман те се мноштво српског становништва пресели у Царинград и тамо образова насеље београдско у подграђу Пасматија и Београд иза Бујукдера <¹²> 1560 наишао је један путописац недалеко од Призрена на место Вила Негра, које је због хајдучије било расељено. 1737. похарао је Махмуд паша Васојевић, поробио их и прогнао у Метохију. 1758. пресељени су многи Белопавлићи у Новопазарску Нахију. Чисто су невероватна казивања Хамера и Цинкајзена (опрезно се дистанцира Т. Ђорђевић) о бројевима Срба, које су Турци пресељавали. 1454. године, приликом напада Мехмеда II на Србију одведено је из ње 50.000 душа, од којих је 4.000 насељено у села око Цариграда <¹³> 1459, при освојењу српске деспотовине одведено је из ње 200.000 становника, од којих је један део узет у војску, а други расељен по удаљеним областима Турског Царства. 1463 приликом покорјења Босне одведено је из ње 300.000 душа и настањено нешто у Цариграду, а остало по турским покрајинама у Азији. Том је приликом 30.000 Босанаца преобраћено у јаничаре и тако даље.” (Ђорђевић 1924: 4–5)

Највећи су значај имали, међутим, поремећаји који су за време и после турске инвазије настали исељавањем српског народа у масама у околне

¹⁰ „По старом обичају азијских завојевача” – како се изражава Тих. Ђорђевић (Ђорђевић 1924: 4)

¹¹ „Податак према: J. V. Hammer, *Geschichte des Osmanisches Reiches*, I, Pesth, 1834, с. 206, (Ђорђевић 1924: 4, и 2).

¹² О томе подробије саопштава С. т. Новаквић 1906. (*Балканска питања*): 249–255; Ђорђевић 1924: 4, и 7).

¹³ Податак према J. V. Hammer, op.cit. II: 449; Ђорђевић 1924: 5, и 4 и 5, и J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, с. 117; Ђорђевић 1924: 5, и 7.

земље. „Турци су <каже Т. Ђорђевић> били страх и трепет за покорене народе. Још за време првих њихових најезди народ је у масама бежао испред њих. (...)” (Ђ о р ђ е в и ћ 1924: 5)

Исељавање српскога народа настало је одмах после првих турских победа, после маричке битке, 1371. године. Нарочито га је морало бити после дефинитивног пада јужних српских земаља 1394. године, када су, саопштава Т. Ђорђевић, „напустили огњиште и браћа краља Марка – Димитрије и Андријаш. У једноме запису из те године, у рукопису из села Слечке у Македонији, вели се да је народ, 'грех(а) ради нађих', био предат 'у руке врага безаконих и мрских'. 'И тада би запушћење и жалост велика од безбожних Измаилита.'” (Ђ о р ђ е в и ћ 1924: 5–6)

Тих сеоба, које су Турци насилно и с планом изводили, нарочито је било у време њихових освајања. Испред турске војске која је продирали у области угарскога краљевства становништво је масовно бежало. Да освојена земља не би остала пуста, Турци су у те крајеве насилно колонизовали Србе. Тако, на пример, кад су освојену Славонију 1537. године затекли без становништва, они су та подручја населили Србима из Босне и Србије да би оснажили границу и да простране плодне славонске равнице не би остале необрађене (Ђ о р ђ е в и ћ 1924: 7).

Даља турска освајања наших земаља изазивала су стална исељавања српског народа. „(...) Читаве поплаве од нашега народа текле (су) према северу за све време турске владавине. Неки су његови делови отишли врло далеко на север да тамо било ишчезну, било да закржљали и до данас, у сред туђинштине, животаре. (...)” (Ђ о р ђ е в и ћ 1924: 6)

Али, сеоба из Србије бивало је, после турских освајања, и појединачних и у мањим и већим групама и из врло различитих узрока. Т. Ђорђевић наводи да их је нарочито морало бити много за време и после пада српске деспотовине 1459. године. „У једноме писму угарског краља Матије од 12. јануара 1483 вели се да је само за последње четири године прешло из Србије у Угарску на 200.000 душа. Појединачних сеоба понајвише је бивало услед злога стања под Турцима, са којим се народ није никако могао измирити. Али најјаче сеобе из Србије концентришу се око крупних ратова и историјских догађаја. Кад је (...) Вук Гргуровић, 1480 године, продро из Крушевца, освојио га и опленио, тада је, враћајући се, превео преко 60.000 становника из Србије у Угарску. 1501. године, приликом напада на Кладово, Видин и Никопол, вратиле су се угарске војске с великим бројем српскога становништва, које је насељено од Београда до Темишвара (...)” (Ђ о р ђ е в и ћ 1924: 6–7).

Сеоба под Арсенијем III 1690. с правом се назива великом, не само због бројности исељеника – по најреалнијим проценама преселило се тада у јужну Угарску од 70.000 до 100.000 људи – него још више због својих етничких и политичких последица: из јужне Србије, срца српске средњовековне државе, практично је језгро српске културе измештено у једну сасвим нову средину у којој се, са митрополијом и извесном војном самоуправом,

даље развијала идеја српске државности и – нације. Сеоба са Арсенијем IV Шакабентом, 1737, само је „запечатила” те процесе.

*

Турска инвазија, као што је познато, изазвала је, међутим, и провалу скоро безбројних сеоба породица, малих група или и појединаца, метанастазичких кретања која су водила до не сувише далеког краја, скоро од места до места и од генерације до генерације у укупном учинку значила и много више од великих, такозваних историјских сеоба” (...) Почевши од краја XIV века, па кроз турско време до наших дана <писао је Цвијић 1918. године>, испремештано <је> скоро све становништво на простору од Велешке клисуре на Вардару па до Загребачке <Петрове> горе. А главну масу тих што се крећу и насељавају чини динарско становништво, чији су главни део стари Рашани, народ српске средњовековне државе. Струје које премештају становништво стицале су се више од четири века у Србију; скоро исто толико времена у Далмацију; прелазиле су Дунав, Саву, Уну, Купу, чак и Драву и насељавале су Банат, Бачку, Барању, Срем и Славонију, Хрватску, Штајерску, Крањску; прешле су на многа острва (...) Јадранскога мора, у Истру, у околину Трста, чак неке слабе струје у Горицу. Прелазиле су у Италију, поглавито у млетачку област и у Абруце; затим у Ердељ и јужну Русију.” (Ц в и ј и ћ 1918/1966: 129–130).

Нема потребе, у овој прилици, износити обиље чињеница о тим толико значајним етнографским и демографским, али и етно–политичким процесима; већ од Доситеја и Вука¹⁴ наовамо указивано је на неуобичајену распрострањеност српског „народа” на јужнословенском делу Балкана. Са Цвијићем, међутим, као што је добро познато, ти факти су и сасвим егзактно и систематски прикупљани и сакупљени. Зато ћемо се само, у једном најсумарнијем прегледу, подсетити на те податке, који, уостлаом, веома добро доказују нашу тезу о процесима генезе српске нације.

Цвијић је на основу многих својих истраживања и истраживања својих сарадника и ученика, дошао до чврстог закључка да укупно данашње становништво метанастазичких области¹⁵, дакле читавог југословенског простора осим југоистока и северозапада, „није оно и онакво какво је било у средњем веку и пре најезде Турака. Ретко где има <продужава Цвијић> много старинаца; у највећем делу области тако их је мало да се губе. Старинци су се местимице иселили а делимиче су их преплавили и асимиловали досељеници, највише динарски досељеници: из старе Рашке, са црногорских Брда, из Херцеговине и Босне, затим досељеници косовско–метохијске и вардарске струје. <¹⁶ ...> Услед миграција у земљама Панон–

¹⁴ Оба су, као и Цвијић, и сами били потомци оваквих пресељеника...

¹⁵ „Од Велешке клисуре на Вардару до Загребачке горе”

¹⁶ Цвијић изванредно тачно запажа: „Пошто су ове миграционе струје прешле северну границу Балканског полуострва, то је оно у етнографском и културном погледу као продужено ка северу.”

ског басена и по Далмацији разнесене су са досељеницима нове навике и обичаји, снажан фолклор, нарочито епске народне песме; појачана је патријархална задруга. На далеко су разнесене историјске традиције и јако развијена српска национална свест, која се у току векова из<г>рађивала у унутрашњим земљама Балканског полуострва. Из метанастазичких покрета је произашло померање дијалеката динарских и централних делова Полуострва на север, североисток и запад, и осим тога је настала борба између дијалеката, утицање једних на друге; кад се процес завршио, видело се да су дијалекти друкчије распоређени него што су били пре турске инвазије. Нарочито пада у очи ванредно распрострањење штокавског дијалекта на рачун осталих говора.” (Ц в и ј и ћ 1918/1966: 188). Тако је овај говор био својеврстан „коине” који је веома допринес народној хомогенизацији на читавој територији. Ствар је, међутим, утолико занимљивија што се ту највише ради о новоштокавским и посебно ијекавском источнохерцеговачком говору (И в и ћ 1956: 142–147) који је, данас се то мора наглашавати, искључиво српски дијалекат...

„Тако су се у појединим крајевима оне велике метанастазичке области образовале нове етничке и психичке групе, и у највећем броју од њих дело је печат динарско становништво.” У целој метанастазичкој области измењао се српски народ, пореклом из разних крајева, и никаквим се другим начином не би могли Срби толико изједначити и сјединити као сеобама и процесима који су због тога следовали. Постале су много тешње везе између Срба разних покрајина, јер је у свакој било досељеника који су знали да имају своје сроднике и саплеменике у другом крају и да су са њима исто. Услед тога је нестало ранијег српског партикуларизма и цео се српски народ могао осетити као целина (Ц в и ј и ћ 1918/1966: 189).

Као још једну значајну последицу миграција Цвијић је навео и зближавање са Словенцима и Хрватима, са којима су се Срби, по Цвијићу, и „измешали у великим размерама, у свима земљама, изузевши, умногome, такозвану цивилну Хрватску, кајкавску Хрватску. Од овог су времена у западним крајевима географски испреплетани или се увлаче једни у друге католици и православни <тј. Срби>, тако да до загребачке и вараждинске жупаније нема ни једне велике области која би цела припадала католичкој или православној цркви. Од значаја је католичење и унијаћење Срба, јер су тиме још више допринели да се преиначи старо становништво у чије су земље дошли. Једни су на друге утицали дијалектима, навикама, обичајима. (...)” (Ц в и ј и ћ 1918/1966: 189–190).

„Сеобе нашега народа, било у Срем, Банат и Бачку, било у Славонију, имале су још један утицај. Тај досељени народни појас био је препрека за стране утицаје, медијум, кроз који су они, пролазећи, слабили, тако да је чувао од страних утицаја народне масе у Србији и Босни; при томе су знатно помагале и добре политичке границе, Сава и Дунав.” (Цвијић 1918/1966: 190).

*

Али, колико су миграције (метанастазичка кретања и сеобе) учвршћивале Српство, толико су, с друге стране, проузроковале и многе неповратне губитке. Овде пре свега мислимо на злу судбину група које су се одвојиле од матице: о томе се и не зна и не мисли много, али је, кад се сетимо само неких случајева, јасно да је ексодус и српској нацији однео заиста огроман број њених припадника. Дугачка је листа – „читуља“, како то рече Д. Поповић (П о п о в и ћ 1952: 9) – заувек ишчезлих српских места и група, почев од Гордосервона у Византији, Срба из Београда насељених у околини Цариграда, Галипољских Срба из Поморавља (а можда чак и из Срема) који су тамо преживели неколико векова све док се нису вратили у домовину па их власти населиле – на бугарску границу (! – Ф и л и п о в и ћ 1946; посебно текст из „Intervju-a“, разговор са последњим (?) Србином из Галипоља L a z a r e v i ć / P e j i ć i ć 1987: 11–12). „Шћавуна“ – Срба у Јужној Италији, некадашњих Срба у Градишћу („Влахи“, а по свему судећи и „Штоји“). Срба у Украјини (две колоније, „Славно-србија“ и „Нова Србија“¹⁷), више десетина хиљада Срба у Угарској, посебно на северу (Коморан, Бур...¹⁸), само из Суботице и суботичког подручја знамо за два егзодуса Срба (крајем XVII века, након злодела Татара у турској војсци, и 1747. после развојачења Границе), сетимо се „најстаријег словенског слоја у Банату“ Ердѣљановићевих проучавања, Срба католика „Карашеваца“¹⁹ (који су се након првог светског рата похрватили) и других Срба у Румунији (који у наше дане и на наше очи нестају), као и Срба и национално неиздиференцираних јужних Словена у Албанији. Томе треба додати многе денационализоване Србе и (Србе–) „Влахе“, ускоке и граничаре који су покатоличени или поунијађени, а затим и обавезно „кroatизирани“ – процес који је прошло и некад српско становништво у западној Херцеговини и Босни, у Боки, Конавлима, Стону, Дубровнику, Макарском приморју, на Корчули и другим острвима, у Буковици и Книн-

¹⁷ М. Костић 1923. и Барјактаровић 1971 б.

¹⁸ „Срби су нестали из читавог низа насеља која су некад била или чисто српска или у којима су Срби били веома знатан чинилац (каже Д. Поповић). У ту читуљу некад српских вароши спадају: Арад, Баја, Печуј, Сегедин, Сентандреја, Темишвар и др. (П о п о в и ћ 1952: 9). Данас, како наводи Ђ. Шарошац, у Мађарској живи 100.000 Јужних Словена, а од тога да је 90.000 Хрвата, а по 5.000 Срба и Словенаца. При томе он у „Хрвате“ убраја и Буњевце (у девет места), затим четири групе Шокаца (у више села односно места), групу „Бошњака“ (у шест села) и „Раце“ (у пет села), које називају (?) – „Рац-Хрвати“ (!!!). (Ѕ а г а љ а с 1977: 7–8). Јужних Словена, и то баш (и) Срба, било је у Мађарској и пре сеоба, заправо, по многим подацима, неке групе су ту остале и након пропасти словенске панонске државе, односно освојења тих подручја од стране Мађара. (Ѕ а г а љ а с, op.cit: 9, 12; упор. Е р д е љ а н о в и ћ 1925б: 294 и passim). Тако, Мађарски историчар Салај (1801, рад *Правни однос српских насеља према држави*, на мађ., с. 143) пише: „Сеоба Срба према нашој земљи (Мађарској) почела је за време владавине Ладислава (Лажоша) IV (1286 – 1290) када је бановина која се простирала између Дрине и Мораве и кад је Босну заузео српски краљ, Стеван Драгутин, шурак Ладислава IV.“ Иначе, најстарије српско насеље налази се на острву CzepeI (Чепел), чији су становници насељени 1404. године.“ (М. Ѕ а г а љ а с, op.cit: 13)

¹⁹ Е р д е љ а н о в и ћ, loc.cit.

ској Крајини, у Жумберку, у Белој Крајини и даље у Словенији – све до Птује (и овде су то били ускоци – „Скоки“, Г р у ј и ћ 1922: 113–125), ... да и не спомињемо српско порекло или некадашње српско национално осећање и опредељење (ако су и били етнички Власи) Буњеваца (по свој прилици и Шокаца). А колико се још осећају Србима, и у чему – да и не говоримо шта још чувају од елемената етничке културе – исељеници у Канади, у САД, у Јужној Америци²⁰, јужној Африци и Аустралији²¹...

Потребно је бар споменути и да је после првог српског устанка у Македонију доведено бар неколико стотина српских породица, заробљених у гушењу устанка; током времена оне су, наравно дефинитивно асимилиране али су ипак многе породице сачувале презимена или надимке који јасно сведоче о њиховом српском пореклу (Т р и ф у н о с к и 1977). Тежа је била, слична или и истоветна несрећи „Галипољских“ Срба судбина колонизованих Срба (углавном тзв. „добровољаца“) са Кордуна, из Баније, Босанске крајине, Далмације, Црне Горе и Србије и преживелих Срба „олтаната“ из Мађарске (село Нова Батања) у Македонији: иако су насељавани углавном на пуне ледине и најлошију земљу исељених Турака, они су најпре од стране бугарских окупатора протерани, а затим им је од наших, југословенских, социјалистичких власти, забрањен повратак на своја огњишта, као „узурпаторима“ ... Малобројни које нису протерали или који су 1945–1946. успели да се врате изложени су отвореној денационализацији. Без школа на српском језику, а школујући се на македонском, живећи све више у мешовитим браковима, упућени на служење македонским у јавном животу, уз запостављање свог језика ... то је и неминовно. А наша наука се досад, осим дискретног спомињања Ј. Трифуноског, није заинтересовала за њихов положај и перспективе (Т р и ф у н о с к и 1961: 3–23).

„Метанастазички покрети су однели много српског становништва о југа на север; у неким областима (Метохија, Косово, скопски крај) остале су празнине; у свима су ослабиле појаве српског живота и духа. Услед тога, поред других узрока, настало је продирање Арбанаса у центре старе српске државе и превлађивање бугарских утицаја у Македонији.“ (Ц в и ј и ћ 1918/1966: 190)

*

Кад се све „сабере и одузме“ може ли се поставити питање које су већ многи постављали – међу првима, на пример, и помињани отац наше модерне историографије Иларион Руварац – да ли су сеобе, организоване или спонтане, колективне и појединачне, али у сваком случају знатних, огромних размера, биле „на срећу или на несрећу“ нашег народа? Један

²⁰ Осим дела Ст. Мајсторовића (М а ј с т о р о в и ћ 1979), видети о овој теми заиста вредне прилоге Д. Дрљаче, Мирославе Лукић – Крстановић и Мирјане Павловић у Етнолошким свескама IX, 1988.

²¹ Ј. Сечански – N o u s s a i r 1981: 35–46.

од најбољих хроничара насељавања Срба у Угарску, историчар Душан Поповић је писао:

„Сасвим је мали број догађаја у прошлости српског народа чији се замахај може поредити са Великом сеобом од 1690. Са Великом сеобом десис се веома значајан поремећај у целом нашем националном организму, па стога није чудо да су се већ и патријарх Арсеније, и његови доглавници и савременици питали, а после њих питали су се многи и у народу и у науци, а питају се и данас, а питаће се и после нас: да ли је ова сеоба била на срећу, или на несрећу нашег народа. (...)” (П о п о в и ћ 1954: 358)

Вреди изнети бар нека од мишљења о последицама српских сеоба које наводи Д. Поповић. Тако је Панта Срећковић о патријарху Арсенију и његовом подухвату резонувао веома неповољно. „Али ондашњи патријарх Арсеније Чарнојевић III, писао је он <П. Срећковић>, тако је био слеп да ништа није видио и, на највећу тугу, жалост и несрећу свију Срба а нарочито оних у Старој Србији, раструби те 'велике милости царске' садржане у писмима и дипломама од године 1690. и учини да се његова паства, тј. српски народ почергаши и остави земљу'. 'Тај одлазак Срба из своје постојбине био је гори и црњи од Косовске битке. Вук Бранковић издас је таста на Косову а патријарх и Ђорђе Бранковић распршташе Србе из Старе Србије. Тако је патријарх Арсеније III изневерио своју паству и највише зла учинио Србима'.” (П о п о в и ћ 1954: 358–359)

„Ни суд <о сеоби и патријарху Арсенију, наставља Ј. Поповић> великог српског историчара Стојана Новаковића није био лакши. По њему: 'Узимајући преда се политику Ђурђа Бранковића и Арсенија Чарнојевића, не налазимо у њој ништа што би одговарало озбиљности прилика, или би се могло одбранити. Никад ваљда нису учињене грђе погрешке у јавној радњи нашој. Савез са Аустријанцима против Турака био је једино дело које се може унеколико правдати. Све остало је тешко разумети. Најнесрећније је дело сеоба. Вођи (тј. Ђурађ Бранковић и Арсеније Чарнојевић) робовали су сваки својој слабости. Ђурђу је било поглавито стало за деспотством; патријарху за самовлашћу. Аустрија је гледала, да њихове слабости употреби на своју корист. Необавештени народ вукли су ови људи у бојеве за своју корист може бити, али за туђу славу потегли су из са њихових седишта у чудновату сеобу, која их ни у какву срећу није одвела'.” (П о п о в и ћ 1954: 359)

Етнолог Т. Ђорђевић, чије сам податке већ наводио, такође је мишљења да је од сеоба било много више штете него користи, а мишљења, која по несрећи пореде Косово и велику сеобу могу се срести и у наше дане. И, заиста, Србија – све до својих најужњих делова – јесте изгубила премного, немерљиво. Изгубила је најпре људи, па територија, споменика културе, материјалних богатстава... Изгубила је ненадокнадиво – у то ћемо се и у будућем времену уверавати. Али оно што је изгубила Србија – добило је Српство...

Зато је, сигуран сам, Цвијић могао с пуним правом да закључи: „Значајно је сви динарски Срби, од оних у северној Хрватској, на граници

Краљеве, па до омадариоких Срба, познају најгласније догађаје из српске историје који се народним песмама и причама преносе с колена на колена. Представници осталих група, изуzeвши Србе канонског типа, и, донекле, оне централног типа, немају какве више представе о својој прошлости и народној судбини. Динарски су Срби потпуно и сви предаји заједничкој ствари, готови на све жртве. (...) Они имају, дакле, врло јасну националну свест, националну душу. Национални морал и национална мисао наслеђе су дуге историјске прошлости; они су се учврстали као инстинкти које аутоматски одређују понашање сваког човека²² и читавост народа." (Цв и ј и Ђ 1966: 368-369). Цвијић, даље, каже: „Као што је напред речено, ова дубока народна свест није ограничена само на области српских средњевековних држава. Она је врло жива код свих динарских Срба, до граница Крањске, па чак и изван динарских области. Ова тако висока народна свест још се више развила за време Турака. Од краја XV века она се брзо и нагло ширила из области старе Рашке, Хума (Херцеговине) и Црне Горе у свима правцима. (...) Узимајући као један од најјачих израза ове свести српске песме, од којих су оне о Краљевићу Марку продрле и међу Хрвате, Словенце и Бугаре, Цвијић као „један од главних узрока ового великом ширењу (...)“ наводи „велике српске миграције за време Турака (и) метанастазичке покрете“ а други је „знатан узрок“ био „стварање српске патријаршије за време великог везира Соколовића (Србина мухамеданца) и добро организована српска црква, чији се делокруг рада простирао на све српске земље, чак и на оне које су захватиле нове миграције." (Цв и ј и Ђ 1966: 369)

Овим Цвијићевим разматрањима и закључцима о огромном значају миграција за јачање и развијање српске националне свести, културе и бића заиста се мало шта још може додати. То је, закључујем на крају свог покушаја, заправо читав „етнолошки приступ проучавању миграција Срба“, посебно кад је реч о главном проблему на који смо обратили пажњу: миграција и српског националног конституисања. Једино што је ову дисциплину Цвијић, у овоме такође најширих концепција називао „антропо-географијом“²³, науком коју су укинули најпре географи, његови непосредни наследници, да се, затим, петнаест година касније, угаси и у наставном плану студија етнологије. А све више се уверавамо колико је то било преурањено и немудро.

*

У ово смутно време, разматрајући и проучавајући „све наше сеобе“, наука би могла да одговори²⁴ на питање зашто су „Срби – сви, и свуда...“

²² Овде је употребљена реч „грађанин“ али претпостављам да је у питању Цвијићева употреба француског *citoyen*, што је и поданик, или можда и припадник...

²³ Јер се она мора схватити управо као „антрополошка“ географија!

²⁴ Питање савременог проучавања широке и сложене проблематике миграција отворило би – по мом мишљењу – мноштво других, указујући на потребу покретања читавог склопа пројеката, од којих наводим само неке, најважније:

како је то савршено тачно запазио и изразио Вук ... и, посебно, какви су то они када их има на толиком простору и шта их, и поред свих осипања, највећи њихов број ипак држи као Српство.

ЛИТЕРАТУРА:

Барјактаровић, Мирко Р.

1971. *Судбина одсељених Срба у Украјини*

Зборник радова Етнографског института 5, 6. 1971: 139–150

Bukurov, dr Branislav

1957. *Poreklo stanovništva Vojvodine*

(МС, Библи. Posebna izdanja) Н.С. 1957: –69

Vlahović, dr Petar

1987. *Na životnim raskrsnicama | Prilozi proučavanju etničkih procesa*

(изд. Štamparija „Mileševo“, SIZ kulture opštine Prijepolje i SIZ osnovnog obrazovanja i vaspitanja opštine Prijepolje) Пријепоље 1987: –295

Грујић, Радослав М.

(1909) 1989. *Апологија српског народа у Хрватској и Славонији*

Поговор написао проф. др Василије Крстић („Просвета“, Библи. „Баштина“ 33) Б. 1989: –316 (Василије Ђ. Крстић: /Поговор/ Велеиздајнички процес у Загребу и Грујићева Апологија сс 277–309)

Дедијер, др Јевто

1912. *Стара Србија. Географска и етнографска слика*

(Одштампано из „Српског Књижевног Гласника“)

Б. 1912: –28

Ђорђевић, Тихомир Р.

1924. *Из Србије Кнеза Милоша | Становништво – Насеља*

/ Књижарница Геце Кона/ Б. 1924: (Предговор, 1 с +) –318

Зборник о Србима у Хрватској 1

1989. *Зборник о Србима у Хрватској 1*

Уредник Василије Крстић

(изд. САНУ – Одбор за историју Срба у Хрватској) Б. 1989: – 406

– Преосмишљавање ове проблематике наше националне етнологије... Постављање читаве ове димензије наше етнологије на основе кретања српског народа и другог становништва ових простора;

– Макропројект, вишегодишња интер– и мулти–дисциплинарна колективна проучавања миграција, порекла становништва и породица и проучавања насеља;

– Интензификација рада на „СБЗС“-у и синтеза аспеката „Насеља и порекло становништва“ и „Живот и обичаји народни“

– Ангажовање: САНУ – Етнографског одбора, Демографског одбора, Одбора за проучавање Косова, Одбора за проучавање Срба у Хрватској и сл., Етнографског института САНУ, Етнографског музеја, Одељења за етнологију – оба пројекта, као и Центра за етнолошка и антрополошка истраживања, затим САНУ – Одељења за друштвене науке, Матице српске, Матице иселеника СРС, САНБ и СРНГ, Светске српске заједнице, и др.

Ивић, др Павле

Ивић 1956 *Дијалектологија српскохрватског језика*

/МС/ Н.С. 1956.

ИСТОРИЈА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ II

1960. Историја народа Југославије (Књига друга) од почетка XVI до краја XVIII века
/„Просвета“ (...) / Б. 1960: –1335

Костић, др Мита

1923. *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*

СЕЗБ/Н. 14, Б. 1923.

Lazarević, Lazar; Bogoljub Pejičić

1987. *Exodus Galipoljskih Srba: Ja sam poslednji*

„Интервју“ бр. 151, Б. 1987: 11–12

Панић–Сурел, Милорад

1988. *Кад су живи завидели мртвима*

/„Просвета“ – Ниш/ Ниш 1988: –240

Петровић, Ружа

1989. *Бројност и територијални распоред Срба у СР Хрватској*

(Према пописима становништва 1948–1981. године)

(у:) Зборник о Србима у Хрватској 1, 1989: 257–271

Петровић, Ружа, Марина Благојевић

1989. *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије (...)*

/САНУ/ Б. 1989.

Поповић, Душан Ј.

1952. *Срби у Будиму*

/СКЗ – „Поучник“ XIII/ Б. 1952.

Радовановић, др Војислав С.

1959. *Општа антропогеографија | Књига 1 Увод у географију људи | Физичка антропогеографија*

/Унив. у Бгд., изд. Изд. предузеће „Грађевинска књига“/

Б. 1959: 10–272

Сечански–Noussair, Јованка

1981. *Историја миграције Југословена у Аустралију*

Зборник радова Етнографског института 12, Б. 1981: 35–46

Stojković, Ljubiša; Miloš Martić

1953. *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*

/„Rad“/ Б. 1953: –215 + Прилози (карте, табеле, фотографије и сл.) + Поговор (1, непег. стр.) и Садржај

Филиповић, др Миленко С.

1946. *Галипољски Срби*

/изд. аутора/ Б. 1946.

Dr Milenko S. Filipović

1958. *Proučavanje naseljavanja Vojvodine*

/МС, Библ. Posebna izdanja/ Н.С. 1958: –20

Миленко С. Филиповић

1962. *Етнички плурализам у Војводини*

ЕП 4, Б. 1962: 7–10

Цвијић, Јован

1902. *Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва*

СЕЗБ/Н. 4, Б. 1902: I – ССХХХVI

Јован Цвијић

(1918) 1966. *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основе антропогеографије*

Завод за издавање уџбеника/ Б. 1966.

Јован Цвијић

1922. *Метанастазијска кретања, њихови узроци и последице*

СЕЗБ/Н. 12, Б. 1922: (II-IV+) 1-96 + карта (Порекло становништва северне Србије)

Јован Цвијић

1965. *Аутобиографија и други списи*

Приредио Владимир Стојанчевић /СКЗ/ Б. 1965.

Čulinović – Konstantinović, Dr Vesna

1989. *Migracioni procesi i sociokulturna adaptacija*

ГЗМ (н.с.) – Е, С. 1989: 27–38

Šarošac, Đuro

1977. *Južni Slaveni u Mađarskoj*

(у:) *Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj* Budimpešta 1977: 7–30

СКРАЋЕНИЦЕ

Публикације:

ГЕМ.....Гласник Етнографског музеја

ГЗМ.....Гласник Земаљског музеја

(н.с.) – Е = нова серија – Етнологија

ЕП.....Етнолошки преглед

СЕЗБ/Н.....Српски етнографски зборник,

серија: „Насеља српских земаља”, односно „Насеља и порекло становништва”

Места издања:

Б.Београд

Н.С.Нови Сад

С.Сарајево

институције:

МС = Матица српска

САНУ/= Српска академија наука /и уметности/

остале скраћенице:

библ. = библиотека

изд. = издање

с = стране,

сс = стране

знакови: <...>: у загради уметнута моја допуна или објашњење

_ : моје скраћивање

Radomir Rakić

MIGRATIONS AND NATIONAL CONSTITUTING OF SERBS

(A Proposal for Ethnological Research)

It is an established fact that the Serbian people have been migrating over centuries. It is happening today as well. Supporting this assertion with a plenty of data, the author discusses causes, circumstances and ways of migrations as well as their considerable consequences on history, living and ethnical culture of Serbs in particular. According to the classification of Jovan Cvijić, two main migration types are distinguished among numerous migrations of Serbian population: more or less organized mass migrations and so called „metanastasic movements“, usually spontaneous movings of particular families, which altogether, after several centuries, contributed to the fact that „almost all (Serbian) population has been transfered“ on the territory from old Macedonia (from the Veleška ravine) up to Civil Croatia, i. e. the area close to Zagreb. Setting the task for himself (and for a contemporary Serbian ethnology) to start a thorough ethnological study of the consequences of the Serbian people migrations, in particular of their relevance to the national constituting of Serbs which started in the early medieval period, the author concludes that Jovan Cvijić, although not always explicitly, has in fact set all the elements for such an enterprise. What is needed now is a reexamination and reevaluation of his research and methodology, as well as a new, systematic, multi-disciplinary organization of a long term macro-project.